**Horváth Jenő**
**Két tanulmánykötet a mai iszlámról**

Csicsmann László (szerk.): *Iszlám és modernizáció a Közel-Keleten. Az államiság eltérő modelljei*

Rostoványi Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában. Az európai iszlám közösségek differenciáltsága*

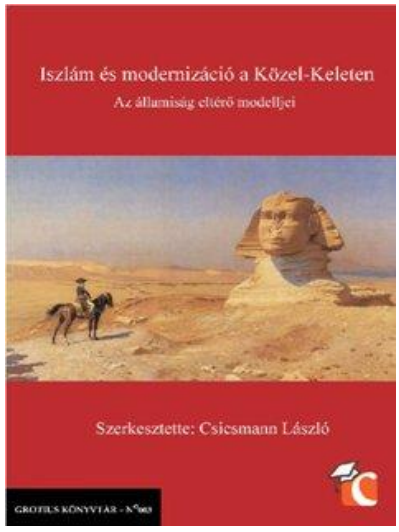


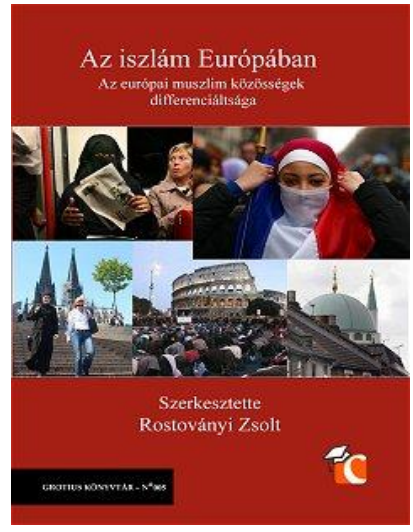


Magyarországon az iszlámkutatások nagy hagyományokra és jelentős eredményekre tekinthetnek vissza. Ezek méltó folytatásának tekinthető Grotius Könyvtár sorozatában megjelent, alább ismertetésre kerülő két tanulmánykötet.

A közvetlen előzmények sorából azt érdemes fölidézni, hogy 2006-ban a Miniszterelnöki Hivatal és a Magyar Tudományos Akadémia megállapodást írt alá, ami megteremtette egy nagyobb lélegzetű iszlám kutatási program megnyitásának és lebonyolításának anyagi feltételeit. A kutatási program két fő tudományos műhelyre épült: az Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézetére, amelynek Maróth Miklós akadémikus az irányítója és a Budapesti Corvinus Egye-

tem Nemzetközi Tanulmányok Intézetére, amelyet Rostoványi Zsolt professzor vezet. A kutatásnak az volt a célja, hogy a hazai közintézmények és, döntéshozó szervek, de mindenekelőtt a külpolitikával foglalkozó intézmények számára olyan háttéranyagok készüljenek, amelyek segítséget nyújtanak Magyarország közel-keleti stratégiájának megalapozásához. A program a szűken vett szakmai szempontok mellett a tudományos ismeretterjesztés funkcióját is vállalta.

A kutatási eredmények publikálásának első fázisában az Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézetében készült tanulmányok jelentek meg. A második szakaszban a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetében íródottak.

*

A Csicsmann László szerkesztésében megjelent *Iszlám és modernizáció a Közel-Keleten. Az államiság eltérő modelljei* című kötet az utóbbi kutatócsoport által készített tanulmányok első részét adja közre. Ismeretes, hogy az egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézete a hazai Közel-Kelet-kutatások egyik fő tudományos bázisának számít. A kötet szerzőinek többsége (Csicsmann László, Dévényi Kinga, Najat Shamil Ali, Paragi Beáta és Rostoványi Zsolt) is az intézet oktatója, kutatója. A projektbe meghívást kapott még N. Rózsa Erzsébetet, a Magyar Külügyi Intézet tudományos főmunkatársa.

A kutatócsoport – egyfelől abból eredően, hogy abban különféle végzettségű kutatók dolgoznak (orientalistától a közgazdászig), másfelől mivel eleve elhatározták, hogy a kutatások során a multi- és interdiszciplináris megközelítést alkalmaznak – produktuma egyesíti a gazdasági, a külpolitikai, a civilizációs-kulturális, a történelemtudományi, a biztonságpolitikai és a konstruktivista elméletek látásmódját.

A Csicsmann László által szerkesztett könyv két részből áll. Az első, az elméleti kérdésekkel foglalkozó blokk a közel-keleti modernizáció problémáit és folyamatát tágabb összefüggések keretében mutatja be.

Az első tanulmányt Rostoványi Zsolt írta *A „totalizáló iszlámtól“ a „szekularizált iszlámig“. Az iszlám civilizáció a retradicionalizáció és modernizáció*

*kettős szorításában* címmel. A nagy lélegzetű (több mint 70 oldal terjedelmű), magas színvonalú tanulmányban a szerző a szekularizáció kérdését járja körül, és rámutat az ezzel kapcsolatos egységes álláspont hiányára a szakirodalomban. Mint ismeretes a Közel-Keleten mind a mai napig jelentős vitákat vált ki az iszlám hagyományainak reinterpretálása, az etnikai és kulturális elemek vallásról való lebontása.

Csicsmann László *A Közel–Kelet demokratizálódásának esélyei a 21. században* című tanulmányában az amerikai külpolitika több évtizedes kedvenc témáját, a demokratizálódás/demokratizáció problémáját elemzi. A szerző kétkedve fogadja az amerikai küldetéstudattal átitatott demokráciaterjesztés „eredményeit", egyátalán a nyugati típusú demokráciának a térségben való kialakithatóságát, miközben számos nyugati sztárpolitológussal ellentétben nem az iszlám vallásban látja a sikertelenség fő okát. Hangsúlyozza, hogy a közel-keleti politikai rend-szerek igencsak sokfélék, s arra is rámutat, hogy a térségben az elmúlt két évtizedben történtek ugyan politikai reformok, de ezek nem változtatták meg a rezsimek struktúráját, a helyi politikai elit hatalmát pedig sem-miképpen sem.

Najat Shamil Ali tanulmánya (*A Közel–Kelet helye a világgazdaságban* címmel) a közel-keleti régiónak a világgazdaságban betöltött helyével és szerepével foglalkozik. A szerző egyik fő megállapítása, hogy a térség államai gazdasági szempontból is nagyon különbözőek. Míg Jemen és Szudán a legalulfejlettebb államok közé tartozik, addig Katar olyan ország, ahol az egy főre jutó GDP messze meghaladja a nyugati országok szintjét is. A Közel-Kelet – hangsúlyozza és bizonyítja a szerző – a következő években az olaj- és földgázvagyon, valamint az ezzel összefüggő stratégiai elhelyezkedés következtében meghatározó szereplő lesz a világ energiaellátásában.

A kötet második része öt esettanulmányban mutatja be a közel-keleti politikai rendszerek és társadalmak közötti hasonlóságokat és különbségeket. Az öt ország: Egyiptom, Irak, Irán, Omán, a Nyugati Part és a Gázai övezet. Az Egyiptomról szóló

tanulmány szerzője Csicsmann László, Irakról Rostoványi Zsolt írt, Iránról N. Rózsa Erzsébet, Ománról Dévényi Kinga, a palesztin területekről pedig Paragi Beáta.

Az esettanulmányok megírásához a szerzők közös szempontrendszert alkalmaztak. Valamennyi elemzés egy hosszabb vagy rövidebb történeti áttekintéssel kezdődik. Közös a tanulmányokban az is, hogy valamennyi ország-elemzés összefoglalja a jelenlegi politikai rendszer elemeit, az azokkal kapcsolatos vitákat, reformokat. Továbbá a szerzők felvázolják a külpolitikával kapcsolatos alapelveket is, és ezek mellett bemutatják a fontosabb külpolitikai relációkat is.

A következő témákat elemzik a tanulmányok: 1. Az államiság kialakulása, létrejötte. 2. Az iszlám szerepe a modernizációs folyamatban. 3. A politikai iszlám szerepe, jelentősége. 4. A politikai rendszer felépítése, a hatalmi ágak szétválasztása, illetve szét nem választása. A pártrendszer és a civil társadalom. 5. A gazdasági potenciál: a szénhirdogén-készlet, az ipar, a mezőgazdaság helyzete. 6. Az adott ország szerepe a regionális folyamatokban. 7. Politikai és gazdasági reformok. 8. Külpolitikai alapelvek. 9. Jövőbeni trendek, kilátások.

Az egységes keret és a közös vizsgálati szempontok ellenére bizonyos hangsúlyeltolódások elkerülhetetlenül előfordulnak a kötetben, amely elsődlegesen a vizsgált államok fejlődésének sajátosságaiból fakadnak.

A szerzők a Közel-Kelet fogalmat tágan értelmezik: a Marokkótól Iránig terjedő térséget, vagyis az arab világot, valamint Iránt, Izraelt és Törökországot értik alatta. Mivel azonban úgy vélik, hogy a jelenkori világpolitikai folyamatokat főként a Közel-Kelet ázsiai térsége, a szűkebb értelemben vett Közel-Kelet (vagyis az Egyiptomtól Iránig terjedő térség) határozza meg, ezért az esettanulmányok is erre a területre fókuszáltak.

*

A Rostoványi Zsolt által szerkesztett kötet (*Az iszlám Európában. Az európai iszlám közösségek differenciáltsága)* a közelmúlt és napjaink egyik legaktuálisabb kérdését, az európai iszlám problematikáját járja körül. Ha ugyanis egyáltalán létezik huntingtoni értelemben vett „civilizációs összecsapás” a

nyugati és az iszlám civilizáció között, annak színtere kétségkívül Európa (amennyiben persze az Európában élő muszlim kisebbségek az iszlám, és nem a nyugati/európai civilizáció részei). A keresztény Európa „iszlamizálódásának" a rémképe, „Eurábia" létrejöttének a veszélye egyre több európai szemléli növekvő aggodalommal.

Európában az iszlám eleve sajátos helyzetben, kisebbségben van, amiből egy sor következmény adódik. Emiatt – és egyéb okok miatt is – feltehető a kérdés: különbözik-e az európai iszlám a „mainstream" iszlámtól (már ha van ilyen egyáltalán), s ha igen, melyek ennek az európai iszlámnak a sajátosságai? Van-e realitása egy, az európai felvilágosodás értékein alapuló „euro-iszlámnak"?

Jóllehet a problémakör kapcsán mind a szakirodalom, mind a média főként Nyugat-Európára fókuszál, a kötet vizsgálódásai nem korlátozódnak Európa nyugati felére, hanem magukban foglalják egyfelől Közép-Európát, másfelől Európának azt a régióját, ahol az iszlám „őshonosnak" tekinthető: a Balkánt.

A kötet részint általános/elméleti, részint esettanulmányokból áll. Miután magyar nyelven – nem számítva a publicisztikát – csak elenyésző számú érdemi publikáció látott napvilágot a kérdésről, a tanulmányok szinte mindegyike tartalmaz leíró/deskriptív és elemző részeket egyaránt.

A kötetet szerkesztő Rostoványi Zsolt bevezető tanulmánya az iszlám nyugat-európai jelenlétéből adódó problémákra fókuszál, kiemelve a különböző kérdések (iszlám Európában, „euro-iszlám", multikulturalizmus versus integráció, fátyol/kendő-viselet stb.) körül zajló vitákat, eltérő álláspontokat. Különböző, a muszlim és nem muszlim lakosság körében végzett felmérések alapján arra a következtetésre jut a szerző, hogy egyfelől a nem muszlimok sokkal negatívabban ítélik meg a muszlimokat, mint fordítva, másfelől az iszlám korántsem jelent akkora „veszélyt" Európára, mint amilyennek sokan feltüntetik.

Tüske László a tanulmányában Tariq Ramadan (a nyugati iszlám koncepciójának teoretikusa) munkásságát elemzi, és ennek kapcsán az iszlám vallási

reform, egy muszlim „kulturális forradalom” lehetőségeit vizsgálja. Álláspontja szerint a tradicionális társadalmi szerveződés és a hagyományos vallási beállítódás napjainkban is meghatározó szerepet játszik az iszlám világ társadalmi folyamataiban. Végkövetkeztetése, hogy a Ramadan-féle reform sokkal inkább a „modernitás iszlamizálását” célozza, mint az „iszlám modernizálását”.

A muszlim jogtudósokat már régóta foglalkoztatja a kérdés, élhetnek-e – és ha igen, milyen feltételekkel – muszlimok a nem az iszlám fennhatósága alatt álló területen. Ez a kérdés különös jelentőségű napjainkban, hiszen számos helyen – Európában, Amerikában és másutt – élnek muszlim közösségek kisebbségben. Dévényi Kinga tanulmánya a *hidzsra* (kivándorlás) és a *takíja* (óvatosság, félelem, elleplezés) kategóriáin keresztül mutatja be korábbi és mai muszlim jogtudósoknak a kérdéssel kapcsolatos álláspontját. Végső következtetése, hogy a mai jogtudósok új helyzetekben is többnyire régi módszereket próbálnak alkalmazni.

Nagy port vert fel 2005 őszén a dán karikatúra-ügy, rávilágítva a nyugati és az iszlám diskurzusok (értékrendek) számottevő eltéréseire. Csicsmann László tanulmánya tág kontextusba helyezi a kérdést: dániai és nemzetközi aspektusainak elemzése kapcsán rávilágít az individuális európai társadalom és a közösségi alapokon álló muszlim *umma* alapértékei közötti különbségekre és az ezekből eredő problémákra.

A kötet második részében szereplő tanulmányok három európai országban (Franciaország, Németország és Nagy-Britannia) és két régióban (Közép-Európa és a Balkán) elemzik az iszlám és a muszlim kisebbségek helyzetét. Franciaországról Szűcs Anita tanulmánya szól, Németországról és Nagy-Britanniáról Rostoványi Zsoltté, Közép-Európából N. Rózsa Erzsébeté, a Balkánról Kemenszky Ágnesé. Az országok kiválasztása szinte magától értetődő volt, hiszen ezen európai az országokban él a legtöbb muszlim, ugyanakkor mindegyik állam eltérő módon próbálja kezelni a muszlim kisebbség kérdését. Eredendően eltérő modellekről és helyzetekről van szó: Franciaországban – a koloniális múlt

miatt – zömmel maghrebiek, Nagy-Britanniában – hasonló okokból – a Nemzetközösség ázsiai országaiból betelepedettek, ezzel szemben Németországban gyarmati múlt hiányában főként törökországiak (törökök és kurdok) alkotják a muszlim kisebbség nagy részét.

Eleve különböző a fenti országok nemzet-felfogása is: a szakirodalom Franciaországot a politikai- vagy államnemzet, míg Németországot a kultúrnemzet tipikus példájaként emlegeti. Mindez értelemszerűen jelentősen befolyásolja, hogy a bevándoroltak és leszármazottaik hogyan, milyen feltételekkel válhatnak a nemzet részévé, illetve hogyan kaphatnak állampolgárságot. A szóban forgó országoknak a muszlimokhoz (és az iszlám valláshoz) való hozzáállását az is befolyásolja, hogy mind a három országban más és más szerepet játszik a vallás.

A tanulmányok részletesen bemutatják a muszlim kisebbségek helyzetét az adott országban (összetétel, differenciáltság, szervezetek, földrajzi elhelyezkedés, részvétel stb.) és elemzik az állam muszlim kisebbségekkel kapcsolatos politikáját, a kérdés kezelésére irányuló törekvéseit, illetve a muszlim kisebbségek viszonyát az adott államhoz. Ismertetésre kerülnek az adott országban a kérdéskomplexum különböző aspektusairól lezajlott és ma is folyó viták, az eltérő álláspontok.

Miután a kötet célja nemcsak a nyugat-európai helyzet vizsgálata volt, – mint már említetem – egy-egy tanulmány foglalkozik Közép-Európával, illetve a Balkánnal is.

N. Rózsa Erzsébet az iszlám közép-európai szerepét vizsgálva megállapítja, hogy jóllehet az iszlám ebben a térségben a nyugat-európánál jóval régebben jelen van (az Ibériai-félszigetet leszámítva), mégis napjainkban a térségben – Bulgária kivételével – igen kis létszámút iszlám közösségeket találhatunk. Mindez azt eredményezi, hogy a többség és a muszlim közösségek közötti megszokott törésvonalak itt szinte egyáltalán nem léteznek, s a muszlimok Nyugat-Európától eltérően nem is jelennek meg „látható” kisebbségként. A szerző tanulmányában különkülön is vizsgálja az iszlám helyzetét az egyes országokban, a

Baltikumtól Romániáig és Bulgáriáig.

A balkáni muszlim közösségeket számos sajátosság különbözteti meg a nyugat-európai közösségektől – mutatja ki Kemenszky Ágnes tanulmánya. Európának ebben a régiójában az iszlám évszázadokkal korábban vert gyökeret, mégpedig az itt élő lakosság körében. Az Oszmán Birodalom európai előrenyomulásával néhány délszláv etnikum felvette az iszlám vallást (közülük a legnagyobb közösség napjainkban a bosnyákoké), mellettük nem délszláv etnikumok tagjai közül is sokan áttértek az iszlámra (az albánok mintegy 70-80%-a muszlim). A tanulmány bemutatja a balkáni iszlám sajátos vonásait, szerepét az identitás formálódásában, kitérve az itt élő muszlim közösségekre, közülük mindenekelőtt a két legnagyobb lélekszámúra – a bosnyákra és az albánra – fókuszálva.

*

Mint minden a Közel-Kelettel vagy az iszlámmal foglalkozó publikáció esetében, a szóban forgó kötetek tanulmányainak írásakor, illetve szerkesztésekor is felmerült az arab/perzsa szavak és nevek magyarra történő átírásának nem kis problémája. A szerzők és a szerkesztők derekasan megküzdöttek ezzel a feladattal: összességében sikerült érvényesíteniük a következetesség elvét. Gondosan megírt és szerkesztett, igazán egységes köteteket tettek az olvasó asztalára, amelyek értékes kutatási eredményekkel gazdagítják a hazai szakirodalmat.

**Csicsmann László (szerk.):** ***Iszlám és modernizáció a Közel-Keleten. Az államiság eltérő modelljei.*** Budapest, 2010, Grotius Könyvtár 3. kötet. Aula kiadó. 430 o. ISBN 978-963-9585-14-0, ISSN 1789–8730

**Rostoványi Zsolt (szerk.):** ***Az iszlám Európában. Az európai iszlám közösségek differenciáltsága.*** Budapest, 2010, Grotius Könyvtár 5. köt. Aula kiadó. 487 o. ISBN 978-963-9585-14-0